

Vesna Mušeta-Aščerić

SREDNJOVJEKOVNA ŽUPA VRHBOSNA

Problem granica i vlasti

Prostor srednjovjekovne župe Vrhbosne mijenjao se tokom njenog postojanja. Te promjene moguće je pratiti hronološki, kao i kroz promjenu vlasti nad ovom oblašću. Stoga u rješavanju ovog pitanja treba poći od momenta formiranja srednjovjekovne bosanske države.

Kako je Bosna X vijeka mala oblast oko gornjeg i srednjeg toka rijeke Bosne, to se smatralo da »prvobitne granice stare župe Vrhbosne, iz koje se razvila bosanska država, teško da su prelazile prirodne granice Sarajevskog i Visočkog polja, u kome je ona nastala.«¹⁾ Ako se ide u smislu poistovećivanja naziva Bosne sa Vrhbosnom, što je ovdje slučaj, dolazi se do zaključka da je oblast Vrhbosne prvobitno morala biti sastavni dio banskih zemalja. Ovom ide u prilog činjenica da je ban Ninoslav darovao neke posjede bosanskoj biskupiji, među kojima je jedan posjed u župi Vrhbosni. Ako su te oblasti bile u okviru Ninoslavove države, onda ih je on mogao i darovati,²⁾ a da su darovane vidi se iz povelje

¹⁾ Dr VI. Čorović, *Teritorijalni razvoj bosanske države u srednjem veku*, Glas SKA CLXVII, Beograd 1935, 17. Prema ovom mišljenju sjeverni dio župe Vrhbosne (današnji visočki kraj postao je sjedište državne uprave, a drugi, sarajevski kraj, sjedište crkvene uprave. Naziv Vrhbosna može se odnositi samo na gornji tok rijeke Bosne. Vidi, Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, JAZU Zagreb 1971, I, 191.

²⁾ Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1965, 67; Uporedi, dr Aleksandar Solovjev, *Pravni položaj seljaka u srednjovjekovnoj Bosni*, Pregled sv. VI. knj. II, 1947, 245.

Bele IV iz 1244. godine. Prvobitno banovi, a kasnije bosanski vladari imali su pravo da djelove svojih oblasti dodjeljuju potčinjenoj vlasteli, na ime usluga koje su ovi obavljali za vladara, doduše u početku na korištenje s pravom oduzimanja, a kasnije za »vječna vremena«, o čemu najbolje svjedoči žalba Matije Ninoslava papi Grguru IX.³⁾ Kako drukčije objasniti stvaranje velikih zemljišnih posjeda u rukama pojedinih vlasteoskih porodica nego širenjem njihovih malih nasljednih baština, putem donacija župa i drugih posjeda.

Postoji mišljenje da su se na području župe Vrhbosne sve do XV vijeka nalazili posjedi bosanskih vladara. Ovo mišljenje temelji se na pravnom pristupu preuzetom iz drugih zemalja, što je neprimjenljivo na srednjovjekovnu bosansku državu, tim prije što su se bosanski feudalski u mnogome ponašali kao oblasni gospodari.⁴⁾ I sam Anđelić veli da »teritorije kojima su upravljali pojedini velikaški rodovi kretale su se od veličine jedne ranofeudalne župe ili samo jednog njezinog dijela, do prostranih oblasti koje su nekad premašivale i polovinu čitave bosanske države«,⁵⁾ vršeci pri tom javnu službu na tim teritorijama. Iz tog proizilazi da je svaki od ovih velmoža mogao osnovati trg, kao što su to uostalom i činili. Pri tom ne treba zaboraviti da su trgovi u većini slučajeva nastajali spontano.

Upravo zbog formiranja velikih oblasti unutar bosanske feudalne države, župa Vrhbosna će krajem XIII i početkom XIV vijeka promijeniti gospodara. Donacijama bosanskih vladara ili na neki

³⁾ Sima Ćirković, *Ostaci starije društvene strukture u bosanskom feudalnom društvu*, Istorijski glasnik, Organ Društva istoričara NR Srbije, 3—4, 1958, 157, nap. 11; A. Solovjev, *Pravni položaj seljaka u srednjovjekovnoj Bosni*, 247; Vl. Jokanović, *Prilog izučavanju bosanskog feudalizma*, Naučno društvo NR BiH, Radovi knj. II, Sarajevo 1954, 225 i 230, nap. 21. Doduše Jokanović ostaje pri mišljenju da se ta darovana zemlja od strane vladara nikad nije u potpunosti stopila sa nasljeđenom plemenitom baštinom, što je neosnovano jer činjenice govore obrnuto; Vidi, S. Ćirković, *Ostaci starije društvene strukture u bosanskom feudalnom društvu*, 158, nap. 14.

⁴⁾ Pavo Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo 1973, 243. Tu se polazilo od činjenice da su oni posjedi — sela u Vrhbosni koji su popisani kao has-Isa-bega prije toga morali biti u sastavu posjeda bosanskog kralja, zbog toga što je u has spadao i čitav prihod od filurije koja se plaćala direktno kralju. Zna se da su u carski has spadale one nekretnine koje su pripadale sultanu kao ličnosti, ranije također vladaru. Na osnovu toga Anđelić je došao do zaključka da je u prvoj polovini XV vijeka na području župe Vrhbosne postojala kraljevska domena ratarskog karaktera. Kao dokaz posluzio mu je podatak da su u has Isa-bega ulazila i tri trga, »a poznato je da su pravo osnivanja trga vladari redovno zadržavali za sebe jer su trgovi donosili znatne prihode«.

⁵⁾ Pavo Anđelić, *Barones regni i društveno vijeće srednjovjekovne Bosne*, Prilozi Instituta za istoriju, XI—XII, Sarajevo 1975—1976, 42—43.

drugi način, do druge polovine XIV vijeka ova oblast će u potpunosti preći u ruke Pavlovića.

Kod utvrđivanja pripadnosti Vrhbosne oblasti kojom su go spodarili Pavlovići polazilo se od utvrđivanja njihove plemenite baštine kao jezgra iz kojeg će se kasnije razviti njihova velika oblast. Dok se za druge dvije velikaške porodice, Kosače i Hrvatiniće, dosta rano utvrdio kraj iz kojeg vode porijeklo, to je pitanje kraja iz kojeg Pavlovići vode porijeklo bilo često nagađano i različito tumačeno.⁶⁾ Ako se prihvati činjenica da je rodovski posjed, odnosno plemenita baština porodice Pavlovića bila na prostoru srednjovjekovne župe Vrhbosne, to ni u kom slučaju ne rješava pitanje kada i na koji način su oni došli u posjed cijele oblasti.

Prvo treba analizirati podatke na osnovu kojih se u literaturi Vrhbosna pojavljuje kao dio zemalja Pavlovića. U ovisnosti od tumačenja pojedinih izvora, Vrhbosna je ili pripajana ili izuzimana iz oblasti Pavlovića. Podatak da je tijelo Pavla Radenovića sahranjeno na velikoj nekropoli stećaka na Pavlovcu u Vrhbosni ukazivao je na to da su Pavlovići »po svoj prilici imali i Vrhbosnu«,⁷⁾ odnosno da je porodica Pavlovića bila stari gospodar ovi^h oblasti.⁸⁾

Drugi podaci odnose se na uspostavljanje prvih turskih uporišta u Bosni, a potom i uspostavljanja stalne turske vlasti u njoj. Kroz te podatke sagledava se od koga su i kada Turci zaposjeli

⁶⁾ Na kraju su se iskristalisala dva mišljenja. Prvo je postavio još K. Jireček, a kasnije su ga prihvatili Radonjić, Truhelka, Skarić i dr., da se »plemenito porodice Pavlovića nalazilo u istočnoj Bosni, odnosno u području između rijeke Bosne i Drine, a prostiralo se na Boračku župu;« J. Radonjić, *O knezu Pavlu Radenoviću*, Priložak istoriji Bosne krajem XIV i početkom XV veka, LMS knj. 211—212, Novi Sad 1902, 43. Prema drugom mišljenju, plemenito porodice Pavlovića bilo je u župi Lukavici, na području Sarajevskog polja. Kasnije, jačanjem i širenjem posjeda došlo je do raslojavanja ove velike porodice. Jedni ostaju na staroj plemenštini, a drugi osnivaju novo imanje na području Borča: Đoko Mazalić, *Kraći članci i rasprave*, GZM sv. IV i V, Sarajevo 1949/50, 219.

⁷⁾ M. Prelog, *Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva*, Sarajevo 1912, 45. U Napretkovoj povijesti Bosne na dva mjesta se veli da su Pavlovići imali »valjda i Vrhbosnu« i »može biti i Vrhbosnu sadanje Sarajevo«, *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do 1463*, knj. I, Napredak, Sarajevo 1942, 367; Isto, A. Ivić, *Radoslav Pavlović, veliki vojvoda bosanski*, LMS sv. 245—246, Novi Sad 1907, 8; K. Jireček, *Trgovački drumovi i rudnici*, Zbornik I, SAN Beograd 1959, 250.

⁸⁾ Da neki autori nisu bili sigurni u svoje konstatacije najbolje govori primjer K. Jirečeka koji na drugom mjestu veli: »Pavlovići, porodica Pavla Radenovića ili Jablonića imali su Vrhbosnu (današnje Sarajevo, Praču...«, *Istorija Srba*, knj. I, Beograd 1978, 329. A. Benac, međutim, jasno kaže da od druge polovine XIV vijeka župa Vrhbosna dolazi pod neposrednu vlast Rađena Jablonića odnosno Pavla Rađenića i njegovih nasljednika iz porodice Pavlovića, A. Benac, *Sarajevo kroz arheološke spomenike*, Sarajevo 1954, 40.

određene dijelove Bosne. Smatralo se da su Turci već 1428. godine, odnosno 1429. godine, držali gornju dolinu Bosne, odnosno područje Vrhbosne sa Hodidjedom, sve dok M. Dinić nije dokazao da se do pedesetih godina XV vijeka ne može govoriti o postojanju stalne turske vlasti u tim oblastima. Tek tada imamo, po Diniću, jasne dokaze o stalnom gospodstvu Turaka u Vrhbosni i Hodidjedu.⁹⁾

Pojavu Turaka u oblasti Vrhbosne 1428. i 1429. godine Dinić karakteriše kao povremene upade Turaka u ove oblasti, kao i kasnije 1435/6. i 1439. godine, sve do 1448, kada sa sigurnošću tvrdi da su Turci zagospodarili ovim oblastima. Međutim, povremeni upadi Turaka imali su uticaja na promjenu vlasti u župi Vrhbosni, odnosno u jednom njenom dijelu. Izvjesno je da je sve do tada župa Vrhbosna bila sastavni dio velike oblasti Pavlovića, a da je zahvaljujući turskim upadima četrdesetih godina XV vijeka jedan njen dio došao pod neposrednu vlast Kosača. Naime, provala Turaka u Bosnu 1435/6. pada u vrijeme smrti Sandalja Hranića, 15. marta 1435. godine. Da bi sačuvao naslijeđene oblasti Stjepan Vukčić poziva Turke u pomoć, kako protiv svojih neprijatelja u Humu, tako i protiv Radoslava Pavlovića,¹⁰⁾ što za to vrijeme nije bila neuobičajena pojava. Ako je Barak te 1435. godine zajedno sa Stjepanom Vukčićem ratovao protiv Pavlovića, onda se može pretpostaviti da su i osvojili jedan dio njihovih zemalja, a kako se Barak ni tada ne zadržava u tim krajevima (osim što je prezimio 1435/6. u oblasti Hodidjeda), znači da ih je napustio i ostavio svom vazalu.¹¹⁾ Da je tako potvrđuje izjava hercega Stjepana iz 1440. godine (provala Turaka u Bosnu 1439. nije bitnije promijenila stanje), poslaniku Radoslava Pavlovića, da on ne može zetu vratiti ove oblasti, jer je dobio naređenje od sultana da ih sam zadrži¹²⁾ i druga, Ivaniša Pavlovića, kada govori o posjedima koje je naslijeđio od oca: »Ostalo mi je bogato područje u oblasti Vrhbosne i jugoistočne Bosne, Olovo i istočni dio stare Travunije sa župom Vrmom i gradom Klobukom.«¹³⁾ Ovo objašnjava pojavu župe Vrh-

⁹⁾ M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd 1978, 239, nap. 243—246.

¹⁰⁾ K. Jireček, *Istorija Srba*, knj. I, 361, nap. 41 i knj. II, 336; Č. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, XXIII, GZM 1911, 331; E. Fermedžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892, 147; Jorga, *Nottes et extrats*, Paris 1855, 335, 249.

¹¹⁾ H. Šabanović, *Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463*, Godišnjak Društva istoričara BiH VII, Sarajevo 1955, 45 i nap. 59.

¹²⁾ H. Šabanović, *Bosansko krajište*, Godišnjak Društva istoričara BiH IX, Sarajevo 1957, 187 i nap. 18.

¹³⁾ V. Čorović, *Iz prošlosti Bosne i Hercegovine*, Godišnjica N. Čupića, knj. XLVIII, Beograd 1939, 138.

bosne sa Hodidjedom u poveljama iz 1444. i 1448. godine.¹⁴⁾ Na ove povelje skrenuo je pažnju M. Dinić u okviru pokušaja utvrđivanja teritorijalnog opsega zemalja hercega Stjepana, odnosno određivanja granica tih oblasti.

Dinić je došao do konstatacije da je postojala izvjesna ekspanzija Kosača u izvornoj oblasti Bosne, utvrđujući da je Ormanj kod Pazarića bio sigurno njihov. Ostavio je i mogućnost da je Glasinac-Mokro bio u hercegovim rukama, jer je još Sandalj tu imao svoje carinike.¹⁵⁾ Uzimajući da se župa Vrhbosna po svom položaju prostirala između Glasinca-Mokrog i ostalih hercegovih posjeda, navodilo je na zaključak da je cijela župa morala biti u okviru hercegovih oblasti.¹⁶⁾ Objašnjenje za postojanje izvjesnih oblasti u rukama hercega Stjepana, oblasti koje nisu ni u kakvoj teritorijalnoj vezi sa njegovom centralnom oblašću, treba potražiti u odnosima hercega i bosanskog kralja, koji su bili takvi da su »izazivali pomeranje granice, a dopuštali su i stvaranje enklave bez veze sa ostalim hercegovim posedima«.¹⁷⁾

Potvrdu da je područje Vrhbosne bilo u sastavu Pavlovića oblasti daje V. Skarić kroz pokušaj uspostavljanja odnosno preciziranja granica oblasti kojima su gospodarili Pavlovići. Kao i većina istoričara prije njega, prihvatio je podatak da je na brdu Pavlovcu u Vrhbosni sahranjen Pavle Radenović. Polazeći od tog podatka, te istraživanjem na terenu došao je do saznanja da ime na nekih sela kriju u sebi prezimena male vlastele koja ih je posjedovala. Odnosno, Skarić je došao do zaključka da su kod male vlastele prezimena neki put izvedena iz imena baštinskog sela, ali je ostao u dilemi ko je kome dao ime — selo porodici ili porodica selu. Jedno je bilo sigurno, gdje selo i porodica imaju isto ime u tom selu ili kraju bila je plemenita baština te porodice.¹⁸⁾

Na primjeru sedam sela smještenih na prostoru župe Vrhbosne, Skarić daje dokaze da su Pavlovići prvobitni gospodari cijele župe Vrhbosne. To su sela: Mihaljevići, Dobroševići, Latice.

¹⁴⁾ To su povelje hercega Stjepana potvrđene od strane sicilijanskog kralja Alfonsa V u Napulju. U prvoj, od 19. 2. 1444. godine, među hercegovim posjedima navodi se i Holidjed kao Castelo sa Vrhbosaniom, dok se u drugoj, od 20. 1. 1448. godine pominje samo castrum Hodydyed. Povelje objavio M. Vego u knjizi *Iz srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1980, 45—486. Ima mišljenja da su u tim poveljama izražene samo hercegeve želje.

¹⁵⁾ M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, 186.

¹⁶⁾ M. Vego, *Prilog poznavanju srednjovjekovnih gradova hercega Stjepana Vukčića-Kosače*, Most br. 28—29, Mostar 1980, 129. Da je dokument krivo pročitao upoređi; Lam. de foris, 19, fol. 5', 24. 01. 1445. Kako se ne radi o Blažuju, ovaj podatak kao dokaz o prisutnosti Kosača u župi Vrhbosni se ne može prihvatiti.

¹⁷⁾ M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, 252.

¹⁸⁾ V. Skarić, *Stara bosanska vlastela u današnjoj toponomastici*, Glasnik Geografskog društva, sv. 7 i 8, Beograd 1922, 136.

Dragulje, Kobiljača, Dujmovići i Divčići. U nazivima ovih sela Skarić je pronašao analogiju u imenima niže vlastele podložne Pavlovićima. Stoji, međutim, i činjenica da su Radić Draguljević i Tvrtko Dujmović prvobitno bili u službi Radoslava Pavlovića, a kasnije prešli u službu hercega Vlatka. U svakom slučaju, Skarić se nije upuštao u raspravu da li su Pavlovići i u kom periodu te oblasti i gubili.

Da je župu Vrhbosnu uključivao u sastav Pavlovića oblasti pokazuju granice tih oblasti, osobito zapadna i južna, kako ih je Skarić označio. Za zapadnu granicu veli da je najdecidnija jer ona dijeli rudarski kraj Olovo, za koji se tačno zna da je bio u oblasti Pavlovića, od oblasti bosanskih vladara, te da je išla zajedničkom granicom današnjih regija Visokog i Sarajeva. Kada govori o južnoj granici veli da je išla razvođem Kolune i fočanske Bistrice, do u blizinu Ustikoline, gdje je još Petar Pavlović 1413. godine postavio carinu.

Podaci koje daju rani turski izvori idu također u prilog tezi da je župa Vrhbosna ulazila u oblast Pavlovića. Na osnovu prvog popisa iz 1455. godine, H. Šabanović pruža definitivne dokaze da su Pavlovići bili stari gospodari ovih oblasti, te da su dio tih oblasti zadržali sve do dolaska Turaka u ove krajeve. Dokaz za to je postojanje nahije Tilave u kojoj su se našla objedinjena sva sela (oko 40 sela) čiji su gospodari i dalje ostali Pavlovići. Pored sela koja su pripadala maloj župi Tilavi, u okviru nahije Tilave našla su se i sela kojima su, bez obzira na njihov geografski položaj, i dalje gospodarili Pavlovići. Tako su se u okviru nahije Tilave našla i sela sa raznih perifernih tačaka velike župe Vrhbosne, iz čega se vidi da ova upravno-politička jedinica nije predstavljala jedinstvenu geografsku cjelinu, nego je bila vještačka tvorevina.¹⁹⁾ Po Šabanoviću, nema sumnje da su Pavlovići nekad morali biti gospodari cijele oblasti, ako su sve do dolaska Turaka bili i ostali gospodari tih sela razbacanih po raznim dijelovima župe Vrhbosne.

Dijelove Vrhbosne koji su se našli u rukama Kosača prilikom ranijih turskih upada Turci definitivno zaposjedaju zajedno sa dijelom koji je ostao u rukama Pavlovića u okviru nahije Tilave. O tome govori povelja aragonskog kralja Alfonsa V datirana u Napulju 1. juna 1454. godine. Kao i u prethodne dvije povelje (iz 1444. i 1448) i u ovoj Alfons V potvrđuje posjede hercegu Stjepanu i obećava zaštitu istih, nabrajajući ih decidno prema hercegovom pismu upućenom kralju Alfonsu, datiranom u mjestu Novom (Herceg Novom) 30. marta 1454. godine.²⁰⁾ Ovog puta nema

¹⁹⁾ H. Šabanović, *Bosansko krajište*, 183—184; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Naučno društvo BiH, Djela XIV, knj. 10, Sarajevo 1959, 35—36.

²⁰⁾ Objavljeno na istom mjestu gdje i povelje iz 1444. i 1448. godine. Vidi napomenu 14 ovog rada.

Vrhbosne sa Hodidjedom u popisu hercegovih oblasti. Dakle, onaj dio oblasti Vrhbosne koji se našao upisan u ranijim poveljama Kosače više nemaju. Po zauzimanju uklopljen je u novu administrativnu podjelu koju Turci uspostavljaju u ovim oblastima 1453. godine. To ukazuje da Turci, provalivši u Bosnu 1448. godine, nisu štedjeli ni oblasti svog vazala, hercega Stjepana.²¹⁾

Kako su Turci svoja prva stalna uporišta u Bosni imali u oblasti Vrhbosne, logično je da je to područje postalo jezgro kod formiranja te oblasti u novu administrativnu jedinicu, poznatu u turskim izvorima kao vilajet Hodidjed, kasnije vilajet Saraj-ovasi, a u domaćim izvorima kao bosansko krajište.²²⁾ Od uspostavljanja stalne turske vlasti u Vrhbosni 1448. do 1455. godine jezgro bosanskog krajišta bio je utvrđeni grad Hodidjed sa svojom okolinom, pa mu otuda i naziv vilajet Hodidjed.²³⁾ Iza 1455. godine sjedište se seli u novi centar, gdje se pored namjesnikova dvora formira i čaršija. Ta promjena registrovana je kroz naziv krajišta, vilajet Saraj-ovasi.

Postojanje posjeda-timara 23 člana posade grada Hodidjeda koji su se prostirali po cijelom Sarajevskom polju i njegovim planinskim predjelima, za Šabanovića je siguran dokaz da je vilajet Hodidjed identičan srednjovjekovnoj župi Vrhbosni.²⁴⁾ Ako se uzme da je teritorijalni opseg bosanskog krajišta identičan opsegu župe Vrhbosne, te ako popis iz 1455. godine u bosanskom krajištu registruje jedan utvrđeni grad, 58 sela, 18 pustih sela i 11 mezri, bilo bi logično da je i srednjovjekovna župa Vrhbosna imala isti broj naselja. Analizom i izdvajanjem onih naselja koja su po svom položaju morala pripadati drugim (susjednim) župskim oblastima, utvrđen je teritorijalni opseg župe Vrhbosne koji nije identičan teritorijalnom opsegu bosanskog krajišta. Pri tome se vodilo računa da teritorijalni opseg župe Vrhbosne u momentu njenog pada pod tursku vlast nije identičan opsegu kojeg je ona zapremala do druge polovine XIV vijeka.

Do druge polovine XIV vijeka župa Vrhbosna je velika oblast koja se prostirala u slivovima rijeka Miljacke i Željeznice. od izvora do ušća, te gornjeg toka rijeke Bosne. Bio je to prostor sa istoka omeđen Romanijom, s jugoistoka Jahorinom, s juga Treskavicom i Bjelašnicom, sa zapada Igmanom i prevojem Kobiljača,

²¹⁾ H. Šabanović, *Bosansko krajište*, 181; M. Dinić, *Dubrovačka srednjovjekovna karavanska trgovina*, JIČ III, Beograd 1937, 128.

²²⁾ Naziv bosansko krajište prvi put se pominje u jednom pismu hercega Stjepana iz 1453. godine; Lj. Stanojević, *Povelje i pisma II*, Beograd — Sr. Karlovci, 1929—1934, br. 668, 69.

²³⁾ H. Šabanović, *Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463*, 50.

²⁴⁾ H. Šabanović, *Bosansko krajište*, 183—184; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 35.

i na kraju, sa sjevera, rijekom Vogošćom. Na sjeveru župa Vrhbosna je, zapravo graničila sa župom Vogošćom, a na sjeverozapadu sa kraljevskim zemljama. Ta granica nikad nije bila sporna. Jedino se postavljalo pitanje da li je oblast, poznata kao najstarije sjedište bosanskih vladara (prostirala se između Sarajevskog polja na istoku i župe Trstivnice na zapadu) ulazila također u župski sistem kao jedinstvena cjelina, ili je i ona, kao i ostali dijelovi koji su spadali u kraljevski domen, imala drugi politički status, kakav je, na primjer imao visočki kraj. U momentu formiranja vladarskog, odnosno banskog položaja ovaj kraj je bio izdvojen »iz cjelokupnog župskog sistema i dodjeljen direktno vladaru kao posebna »banska« župa«. ²⁵⁾

Na zapadu župa Vrhbosna je graničila sa župom lepeničkom. Župa Lepenica je obuhvatala područje Fojnice, Kiseljaka i Kresheva, a »možda i Hadžića«. ²⁶⁾ Zbog toga što nije bilo riješeno pitanje pripadnosti sela oko Tarčina i područja Zujevine, području Lepenice ili Vrhbosne, ova granica je do danas smatrana spornom. Problem se postavljao u vezi sa postojanjem male župe Smučke, te njenog odnosa prema velikoj župi lepeničkoj. Naime, postavljalo se pitanje da li je mala župa Smučka egzistirala u okviru jedne od ove dvije velike župske oblasti, i ako jeste — koje? Postojanje male (župe) nahije Smučke ²⁷⁾ u turskom periodu u okviru šire sarajevske nahije ne mora da govori o njenoj ranijoj pripadnosti župi Vrhbosni. Njen prirodni položaj oko potoka Smučke i Bijele rijeke upućuje na to da je treba staviti u okvire lepeničke župe.

Planina Bjelašnica je na jugozapadu predstavljala prirodnu granicu između župe Vrhbosne i područja sela Umoljana, Šabića Rakitnice, Bobovice, Brda i Lukavca, za koja se sigurno zna da su pripadala hercegovom dijelu župe Neretve. Područje susjednog sela Tušila također je pripadalo hercegovim posjedima, ali u okviru župe Kom. Od ostalih hercegovih posjeda, župa Zagorje i Bistrica, župu Vrhbosnu odvajala je s juga Treskavica, a sa jugoistoka Jahorina. Na istok od župe Prače, koja je ulazila u oblast Pavlovića, župu Vrhbosnu je, također, odvajala prirodna granica koja je išla Jahorinom, Ravnom planinom te Paljanskom Miljackom izlazila do na Romaniju.

Definitivnim priključenjem područja župe Vrhbosne oblasti Pavlovića, sredinom XIV vijeka, nestalo je srednjovjekovne župe

²⁵⁾ P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 234.

²⁶⁾ P. Anđelić, *Lepenica*, Naučno društvo SR BiH, Posebna izdanja, knj. III, Sarajevo 1963, 187; P. Anđelić, *Stara bosanska župa Vidogošća ili Vogošća*, GZM sv. XXVI, Arheologija, Sarajevo 1971, 337; P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo 1973, 236 nap. 85.

²⁷⁾ P. Anđelić, *Lepenica*, 13—27, nap. 18; H. Šabanović, *Bosansko kraljište*, 184; P. Anđelić, *Stara bosanska župa Vidogošća ili Vogošća*, 337 i P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 238.

Vrhbosne u teritorijalnom obliku u kojem je do tada egzistirala. »Župe... misu odgovarale feudalnom konceptu organizacije vlasti, pa je u velikoj mjeri dolazilo do njihova cijepanja i pretvaranja u manje oblasti, vlastelinstva i kotare.«²⁸⁾ Analogno tome, prvobitna župa Vrhbosna, uklapajući se u feudalnu oblast Pavlovića nije predstavljala više jedinstvenu teritorijalno-političku cjelinu. Ona se raspala na više oblasti koje su predstavljale ili manje župske oblasti, ili su se kretale u okviru veličine jednog vlastelinstva kojeg drži niža vlastela podložna Pavlovićima.

Imajući to u vidu, granice župe Vrhbosne u drugoj polovini XIV vijeka izgledale bi ovako: istočna granica započinjala je na obroncima Jahorine, koji su se duboko uvukli u župske predjele, pa rijekom Bistricom, Paljanskom Miljackom, preko sastavaka obiju Miljacki, Buloga i Vučije luke izbijala na Ozren. Sjeverna granica išla je rijekom Vogošćom i pružala se na zapad do Ugorskog koje je prirodno pripadalo području Vrhbosne, pa preko Rečice i Ahatovića išla na prevoj Kobiljaču. Od Kobiljače, zapadna granica je išla preko sela Rakovice, Raskršća i Binježeva na Igman i vodila istočnim obroncima Bjelašnice ka jugu. Preko sela Zoranovića, Donje i Gornje Presjenice, južna granica izbijala je na Kijevo, te Kasindolskim potokom vodila ka Jahorini. Dakle, župa Vrhbosna se prostirala na široko Sarajevsko polje koje počinje na mjestu gdje rijeka Željeznica kroz Krupački klanac izlazi iz brda u ravnicu, a završava se na mjestu gdje ga ostavlja rijeka Bosna kod utoka Vogošće u Bosnu. Sa svih strana je otvoreno dolinama rijeka koje su pritoke Bosne, što je i omogućilo formiranje manjih župskih oblasti, koje su nekad bile sastavni dio velike župe Vrhbosne. Te male župske oblasti obično su se formirale oko utvrde nog grada, sa jasno određenom teritorijom koja je bila prilagođena geografskim uslovima.

Prva takva cjelina obrazovana je od područja u slivu rijeke Paljanske Miljacke i područja Pribnja, Ljubogošte i Hotočine. Da je ova oblast egzistirala kao posebna teritorijalno-politička cjelina pokazuju podaci koje daje turski popis iz 1468/9. godine, gdje se po prvi put pojavljuje nahija Bogazi Yurmi sa selima Podgradi Gornji i Donji Nešet, Radnić, Bašković i Šišić. Većina ovih sela imaju analogiju u današnjim selima koja se nalaze na ovom prostoru. Jedino selo Podgradi danas ne postoji, ali se može identifikovati sa današnjim selom Gradina u Gornjim Palama. Na lokalitetu koji se nalazi iznad sela Gradine sačuvali su se ostaci srednjovjekovne utvrde koju P. Anđelić svrstava u tip refugijalnih gradova, gradova-utvrda, koji ne spadaju u naseobinsku kategoriju.²⁹⁾

²⁸⁾ P. Anđelić, *Studija o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1982, 19.

²⁹⁾ P. Anđelić, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni*, GZM XVIII, Sarajevo 1963, 184 i nap. 47.

Jedini pristup gradu moguć je upravo preko sela Gradine. Sam naziv srednjovjekovnog sela Podgrađe upućuje na to da ovo selo treba tražiti ispod grada čije je bilo podgrađe.

Da je i područje Mokrog pred dolazak Turaka predstavljalo zasebnu cjelinu govori podatak da je na tom području egzistirala nahija Mokro sa tabijom Mokro, kako bilježi turski defter iz 1468/9. godine. To je prostor koji se prostire u slivu rijeke Mokranjske Miljacke. Od područja Romanije ovu oblast dijele Crvene stijene, iznad kojih je lokalitet Gradić sa ostacima srednjovjekovne utvrde. Lokalitet sa istim nazivom nalazimo jugoistočno od Mokrog, na prostoru Orlovih stijena. Na tom lokalitetu trebalo bi potražiti tabiju Mokro iz popisa 1468/9. godine.

I na kraju, posebnu teritorijalno-političku cjelinu predstavljao je prostor gornjeg toka rijeke Željeznice, koji sam po sebi čini geografsku cjelinu između velikih planinskih masiva Treskavice i Bjelašnice na jednoj i Jahorine na drugoj strani. Kada govori o ovom prostoru H. Šabanović ga tretira kao dio vilajeta Saraj-ovasi koji nakon 1463. godine nije pretrpio nikakvu teritorijalnu promjenu, osim što se u okviru njega javljaju novi trgovi Trnovo i Blažuj. Konstatuje, također, da tada nestaje nahija Tilava, a da se nešto kasnije u okviru sarajevske nahije javlja nekoliko manjih nahija (Lukavica, Smučka i Trnovo).³⁰⁾

U popisu iz 1455. godine Trnovo se ne pominje, što Šabanović tumači njegovim perifernim položajem u župi Vrhbosni. Već u popisu iz 1468/9. godine Trnovo se pominje kao jak trg koji sa 3 njive, 14 muslimanskih, 90 hrišćanskih i 14 kuća neoženjenih pripada hassa zemljama, u okviru vilajeta Saraj-ovasi. Da je to upravo oblast koju Pavlovići gube u sukobu sa Stjepanom Vukčićem 1435/6. godine, govori više činjenica. Podaci iz turskih popisa jasno ukazuju da je za razliku od ostalih dijelova župe Vrhbosne ovaj dio znatno kasnije došao u ruke Turaka. Najvećim dijelom ova oblast graniči sa župama koje su ulazile u okvire hercegovih zemalja. Sa jugoistoka je graničila sa župom Bisticom, s juga sa župama Kom i Zagorje, a sa zapada sa dijelom župe Neretve, koji je spadao u veliku oblast Kosača. U okviru ove, prirodom svog položaja već od ranije su se nalazila sela iza lijevih obronaka Treskavice i Bjelašnice.³¹⁾ I na kraju, stilske karakteristike stećaka Trnova ukazuju na određenu vezu sa stećcima istočnog dijela Hercegovine, tačnije sa stećcima sa područja oko Stoca i Bileće. Uticaji sa tog područja dolazili su preko Dobrog Polja i Kalinovika, o čemu govori upotreba istih motiva na stećcima tog područja.

³⁰⁾ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 119.

³¹⁾ Na ovom prostoru je i selo Dujmovići za koji se veže ime Tvrta Dujmovića koji je u početku bio u službi Pavlovića, da bi kasnije prešao u službu hercega Vlatka. V. Skarić, *Stara bosanska vlastela u današnjoj toponomastici*, Glasnik Geografskog društva sv. 7 i 8, Beograd-1922, 130 i nap. 28.

Najčešće su to motivi svastike, krstovi, bordure i kola.³²⁾ »Vrijedno je spomena da seljaci sjeverno od Popovog polja još uvijek vode svoje blago na ispašu u Kalinovik i moguće je da je to bio slučaj i u srednjem vijeku.«³³⁾

O postojanju utvrđenog grada kao centra ove župske oblasti govore ostaci temelja i zidova sa malterom na lokalitetu Gradac. Lokalitet se nalazi iznad Trnova, na ovcem brdu koje se uzdiže na desnoj obali rijeke Širokarice, pritoke Željeznice. Pored ovog, zanimljiv je i lokalitet Crkvice, na lijevoj obali Željeznice, u blizini sela Milje. Na lokalitetu su konstatovani ostaci crkve i jedan stećak u nivou crkve. Svojom orijentacijom istok-zapad i polukružnom apsidom na zapadu jasno govori da se radi o srednjevjekovnoj crkvi. Nešto dalje od ovog je lokalitet Pazarište koji se smjestio između sela Ledića i Dujmovića, na visoravni Hojta.

Imajući sve ovo u vidu, jasno je da se ne može prihvatiti Šabanovićeva tvrdnja da je bosansko krajište identično srednjevjekovnoj župi Vrhbosni. Objedinjavanje svih osvojenih oblasti u jednu cjelinu, u momentu formiranja bosanskog krajišta, ne može biti nikakav dokaz da je to morala biti jedinstvena teritorijalno-politička cjelina, prije njenog pada pod Turke.

Stoji, međutim, činjenica da je oblast Vrhbosne po svom položaju graničila na sjeverozapadnim posjedima bosanskih kraljeva, na jugozapadu s posjedima hercega Stjepana i na jugoistoku s posjedima vlasteoske porodice Pavlovića. Zbog toga nije ni čudo što je to područje bilo »područje graničnog dodirivanja i sudaranja posjeda bosanskog kralja i krupnih velmoža. Usljed toga i usljed turskih udara i okupacija zona Vrhbosne je opustošena i nerazvijena.«³⁴⁾ Takvu je zatiču Turci u momentu definitivnog osvajanja pedesetih godina XV vijeka.

³²⁾ Marian Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo 1965, 123, T. XXXIII sl. 15 i 125, T. XXXIV sl. 9; paralela, š. Bešlagić, *Trnovo — srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, Naše starine XI, Sarajevo 1967, 114, sl. 25 (motiv svastike). Krstovi sa krugovima pojavljuju se na području Bileće, M. Wenzel, *Isto*, 115, T. XXIX sl. 19; paralela, š. Bešlagić, *Trnovo*, 103 i 106. Friz od povijene linije sa trolistima vidi M. Wenzel, *Isto*, T. IX, 49, sl. 13 i 17, zatim sl. 19 i 20; paralela: š. Bešlagić, *Trnovo*, 114 i 115, sl. 26; š. Bešlagić, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, 179. Motiv kola najviše je zastupljen u istočnoj Hercegovini. Vidi. M. Wenzel, *Isto*, 359, T. XCVI, sl. 1, 4 i 8. Isti motiv konstatovan je na nekropoli stećaka Dolovi kod Umoljana (podatak sa terena).

³³⁾ Marian Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo 1965, 92.

³⁴⁾ Nedim Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja VII, knj. 5, ANIU BiH, Sarajevo 1970, 159.

SUMMARY

*THE MEDIEVAL DISTRICT (ŽUPA) VRHBOSNA.
THE PROBLEM OF ITS BORDERS AND OWNERSHIP*

Within the problem of location of medieval districts in the Upper Bosnia the question remained unresolved if District (župa) Vrhbosna had spread to the basins of the Željeznica and Zujevina Rivers, too, together with the Sarajevo Valley and outskirts of adjacent mountain massifs. That is why the research was carried out in which the borders of this district as well as the ownership over it were to be determined.

According to some records from the Dubrovnik Archive, as well as to some early Turkish sources it was found out that the district area had varied during its history. The changes in ownership were also noted. This region was primarily a part of the Bosnian rulers' lands, but gradually, through donations or in some other ways, it came into the possession of the Pavlovićs family in the middle of 14th century. One part of these lands was lost during Forties in 15th century when the Pavlovićs fought against the Kosačas, and in Fifties Turks gained a control over them. The changes in ownership were also reflected in the changes of the district borders.

Until the middle of the 15th century the district Vrhbosna was a large region that spread from the sources to the mouts of the Miljacka and Željeznica Rivers, and to the upper part of the Bosnia River. When the Pavlovićs acquired the district in the mid-15th century, the district Vrhbosna ceased to exist in its former territorial form. It split into several areas that were of a different size — from a smaller district to a landed estate.

In the second part of the 14th and the first half of the 15th century the district Vrhbosna was a small area that consisted of the Sarajevo Valley and the adjacent outskirts of the mountain massifs. Separate territorial and political entities were established in the counties of Pale, Mokro and Trnovo as the smaller district areas.

With all this in mind it seems obvious that the statement made by Hazim Šabanović that the Bosnian Border territory, which had been set up by the Turks here in the Fifties of the 15th century, was identical to the medieval district of Vrhbosna cannot be accepted.

- župa, včasna do druge polovice 19. st.
- župa, včasna, prvotna, 19. st.
- župna meja, prvotna, 19. st.
- ostrova, prvotna, 19. st.

